

GRAĐA ZA BIOGRAFIJU FILIPA FILIPOVIĆA U
SOVJETSKOM SAVEZU*Ivan Očak*

I

Građa o životu i radu Filipa Filipovića (1878—1938), istaknutoga mark-sista i funkcionera jugoslavenskog i međunarodnog radničkog i komunističkog pokreta, još uvijek nije dovoljno istražena. Posebno to važi za izvornu građu koja se nalazi u sovjetskim arhivima, pa i ne samo arhivima. Do sada je objavljen ili samo registriran tek jedan njezin neznatan dio. To su — kod nas: publikacije dokumenata ili informacija o dokumentima Ubavke Vujošević¹ i Branislava Gligorijevića,² a u SSSR-u I. Očaka,³ R. A. Jermolajeve,⁴ M. M. Sumarokove⁵ i G. Demidove.⁶

Dakako, golemo značenje ima dio ostavštine odnosno djela samoga Filipovića, objavljeni u Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji — njegovi teoretski i historijski radovi, te istupanja na međunarodnim kongresima i plenumima.

S obzirom na to što arhivska građa za biografiju Filipa Filipovića još nije dovoljno poznata i istražena, nameće se zadaća daljnjeg traženja i izučavanja građe, kako bi se na kraju dobila jedna potpuna, cjelovita i zaokružena radnja o njemu koje još uvijek nemamo (unatoč priličnoj literaturi o njemu).

---

¹ Ubavka Vujošević, Novi podaci o djelatnosti Filipa Filipovića, Prilozi za istoriju socijalizma 3, Beograd 1966, 355—376.

² U. Vujošević i Branislav Gligorijević, Pisma Filipa Filipovića rukovodiocima Seljačke internacionale, Prilozi za istoriju socijalizma 10, 1976, 425—524.

³ I. D. Očak, Neizvjestnoe pismo Filipa Filipovića, Sovjetskoje slavljanovedenie 1, 1966, 66—68.

⁴ R. A. Jermolajeva, O ruskih komunističeskikh gruppah v Austrii i Ven-grii v 1917.—1918. g., Voprosy istorii KPSS 7, 1966, 67—69.

⁵ M. M. Sumarokova, Novije dannije o načale revoljucionoj dejatel'nosti Filipa Filipovića, Sovjetskoje slavljanovedenije 1967, 1, 56—59

⁶ G. Demidova, Nepoznati podaci o Filipu Filipoviću, Sovjetske novosti, Moskva, septembar 1965, br. 18.

Cilj je ovog priloga — dakako, bez otkrivačkih pretenzija — da upozori na bogate sovjetske arhive i fondove, te skupi podatke o građi koju djelomično znamo, a i onoj koju treba još pronaći.

Sovjetski arhivi važni su za izučavanje života i djelovanja Filipa Filipovića zbog toga što je on u dva navrata živio i djelovao u Rusiji, odnosno Sovjetskom Savezu. Ako se uzme u obzir da je živio svega 60 godina, a od toga 27 godina u Rusiji, odnosno u SSSR-u, onda možemo zaključiti da je izvan zemlje proživio najsvjesniji dio svog života.

Njegov prvi boravak u Rusiji bio je od 1899. kad se upisao na Petrogradski univerzitet, pa je poslije završetka studija ostao na radu u Petrogradu kao pedagog, naučni i društveni radnik, sve do povratka u Beograd 1912. Dakle, punih 13 godina boravio je u carskoj Rusiji.

Za izučavanje tog razdoblja Filipovićevega života zanimljivi su ponajprije Lenjingradski i Moskovski historijski arhivi.

Lenjingradski historijski arhivi jesu:

Gosudarstvenyj istoričeskij arhiv leningradskoj oblasti (GIALO) i Centralnjj gosudarstvenyj istoričeskij arhiv Leningrada (CGAL).

U prvom od tih arhiva važni su za građu o Filipoviću ovi fondovi: »Petrogradski univerzitet«, »Tehnički institut«, »Petrogradsko odjeljenje slavjanskog dobrotvornog društva«.

U fondu »Petrogradski univerzitet« (GIALO, f. 140, op. 3, d. 37115) sačuvano je dosta Filipovićevega dokumenata. Tu su njegova molba za upis na Univerzitet, te originalni dokumenti i fotografije koje je donio iz domovine za taj upis. Njegova molba tiče se upisa na Univerzitet, a napisao ju je 1. septembra 1899. rektoru univerziteta na ruskom jeziku sam Filipović.

On piše: »Čast mi je zamoliti Vaše prevashodstvo za dozvolu da me se primi za studenta imperatorskog Petrogradskog univerziteta na fizičko-matematički fakultet, odjeljenje matematičko.

Imam čast da vam podnesem svjedodžbu i njen prijevod na ruski jezik, te krsni list s prijevodom. Što se tiče moga nacionalnog paseporta, zasada se nalazi u Inozemnom odjeljenju s tri fotografije, ali se obvezujem da ću ga predložiti u najkraće vrijeme.«

Svi dokumenti koje Filipović navodi sačuvani su u arhivu osim putnice koja mu je vraćena 7. IV 1902.

Priložena svjedodžba izdana je 4. juna 1897. u Beogradu. Iz nje se vidi da je Filipović završio u školskoj godini 1896—97. VIII razred druge beogradske gimnazije. Slijede ocjene, a zatim podatak da je na ispitima od 28. do 31. maja i od 3. do 6. juna odlično ocijenjen. Na osnovi odličnog uspjeha o završnim ispitima od 10. aprila 1892. pod brojem 3878 i na osnovi pravila, Filipović je za upis u beogradski Univerzitet »oslobođen od usmenih ispita u svim predmetima«.

Karakterističan je još jedan dokument koji se odnosi na početak Filipovićeve studentske djelatnosti. Naime, s obzirom na vrlo teško političko stanje i česte nemire među petrogradskom studentskom omladinom, rektorat je u suglasnosti s policijom uveo posebnu obavezu koju je morao potpisati svaki student Univerziteta. Filipović je 5. oktobra 1899. također potpisao dokument

s ovim sadržajem: »... niže potpisani obvezujem se da za vrijeme studija, kao student ili slušač imperatorskog Univerziteta ne samo da neću pripadati nikakvim tajnim društvima niti ću bez dozvole svojih pretpostavljenih sudjelovati i u zakonom dozvoljenim društvima. Isto tako neću sudjelovati u bilo kojoj akciji sakupljanja novca. U slučaju da ovo obećanje prekršim, podvrgavam se hitnom isključenju iz ustanove i lišavam svih prava...« (list 13).

Na kraju dokumenta rečeno je da je primio studentske dokumente, univerzitetski plan i studentska pravila »koja se obvezujem izvršavati...«.

Slijedeći dokument — »studenta fizičko-matematičkog fakulteta, matematičkog odjeljenja, srpskog podanika Filipa V. Filipovića« — molba je od 29. juna 1900. »...da se njegovi dokumenti pošalju u Institut željezničkih inženjera za vrijeme konkursnih ispita...« (list 2).

Zašto je Filipović napisao ovu molbu, što ga je primoralo da traži prijelaz iz Petrogradskog univerziteta na drugi fakultet, nije jasno. Iz njegove izjave taj se razlog ne vidi.

Možda će ovu Filipovićevu odluku objasniti bilješka rektora Univerz teta od 28. juna 1900. iznad teksta svjedodžbe: »Spomenut u ovoj svjedodžbi Filip Filipović je u septembru 1899. godine primljen kao student matematičko-fizičkog fakulteta Petrogradskog univerziteta, na osnovi prava kojim se koriste Južni Slaveni, ali je istog mjeseca ove godine isključen zbog neplaćanja predavanja. Za vrijeme studija bio je odličnog vladanja...«

Treba reći da je Slavensko dobrotvorno društvo koje je stipendiralo Filipovića bilo vrlo neredovno u plaćanju stipendije svojim pitomcima, a isto tako i Azijski departman koji je davao novac za školarinu, a koji su studenti morali predavati rektoru svakog semestra. Zbog toga će Filipović kasnije imati dosta poteškoća. Ali je ovo prvo isključenje, čini se, shvatio preozbiljno, pa je odmah i reagirao željom o prijelazu u drugi Institut. Kako drugi dokumenti potvrđuju, Filipović nije prešao u Institut, nego je ostao na Univerzitetu.

Iz godine 1901. sačuvala su se dva dokumenta s istim datumom 3. maja. U prvom — student IV semestra Filipović moli rektora Univerziteta da mu izda dozvolu za odlazak u inozemstvo, tj. kući. U drugom dokumentu se obraća inspektor za studentska pitanja da mu izda službenu potvrdu na osnovi koje će moći polagati ispit u jesenskom roku jer sada mora putovati u domovinu da riješi pitanje vojnog roka. Ovu potvrdu mora predati u Azijski departman Ministarstva inostranih poslova (list 2). Naime, taj je Azijski departman vodio u Ministarstvu evidenciju o južnoslavenskim studentima.

Slijedećeg dana, 4. maja, Filipović moli da bude pušten kući do 20. augusta i saopćava da će putovati s jednim ruskim kolegom. U popratnom se dokumentu kaže: »... studenti su odličnog vladanja i nisu ničim kompromitirani« (list 19—19 okr.).

Slijedeće 1902. godine, 30. marta, Filipović, student III godine, moli inspektora da ga prevede na IV godinu, jer nema nikakvih zaduženja za III godinu. Na dokumentu je inspektor njegovu molbu potvrdio i izdao o tome potvrdu (list 25).

Postoji još jedan dokument s istim datumom: to je opet molba rektoru Univerziteta u kojoj Filipović moli dopust zbog domaćih poslova (zbog služenja vojske). U dokumentu stoji: »... prisiljen sam hitno otputovati kući« (list 26).

Nema potvrde o tom putu, ali je najvjerojatnije da je putovao.

Tu je dokument koji je on pisao 13. decembra iste godine. U njemu moli od inspektora potvrdu za Azijski departman da nije uplatio školarinu za drugo polugodište, jer, ako je ne plati, bit će isključen iz Univerziteta (list 27).

Molba je bila povoljno riješena, školarinu je uplatio, ali se na godinu ponavlja isti materijalni problem. To vidimo iz molbe koju je Filipović pisao 11. augusta 1903, ali ni tada to nije bila posljednja molba za materijalnu pomoć. Ovo je još jedna potvrda o njegovu teškom materijalnom stanju.

Potkraj marta, 24. III 1904, Filipović je s uspjehom završio fakultet. U svom pismu rektoratu navodi da je završio puni univerzitetski tečaj, tj. završio Univerzitet »s diplomom prvog stepena«, te moli da mu se izda svjedodžba (list 33; među dokumentima nalazi se i njegova fotografija izrađena u Petrogradu).

Dokumenti fonda »Petrogradskog odjeljenja Slavjanskog dobrotvornog društva« u istom arhivu pokazuju kakve je još materijalne poteškoće Filipović imao na Univerzitetu. Iste godine, 19. juna, obraća se s molbom Savjetu Petrogradskog slavenskog društva i kaže: »... Namjeravam da putujem u Srbiju, a u vezi s time trebam podići moju diplomu, ali je to povezano s nekim troškovima. Konkretno: do danas još nisam uplatio Petrogradskom univerzitetu iznos za VIII polugodište od 50 rubalja zbog toga što nemam tih novaca. Osim toga, obavezan sam uplatiti još 20 rubalja za diplomu.

Slavenski komitet pomagao me je za vrijeme studija na Univerzitetu, a ove školske godine primao sam stipendiju, pa se nadam da mi duboko poštovani Savjet posljednji put neće molbu odbiti.

Zbog svega toga, čast mi je zamoliti Savjet Slavenskog komiteta da mi da 150 rubalja — 80 rubalja za put i 70 rubalja u kasu Petrogradskog univerziteta« (f. MID, Slavjanskij komitet, d, 13504, l. 22; potcrtano u originalu).

23. juna 1904. Petrogradsko Slavensko dobrotvorno društvo piše u 1. departman Ministarstva inostranih poslova. Iz toga dopisa vidi se da Savjet nema novaca da Filipoviću da traženu sumu zbog poteškoća izazvanih rusko-japanskim ratom i upućuje ga da se obrati u spomenuti departman (list. 23).

Sačuvao se dokument s potpisom vice-direktora Savjeta Slavenskog društva od 17. jula u kojem stoji: »Isplatiti: Srbinu Filipu Filipoviću i Bugarinu Konstantinu Ribarovu — prvom dvadeset pet (25) rubalja, a drugom četrdesetpet (45) rubalja na osnovu 5. člana 2...« (isto).

Teško je ovdje ne primijetiti kakvu je neravnopravnu politiku Petrogradsko Slavensko dobrotvorno društvo vodilo prema južnoslavenskim studentima. Uostalom, o tome svjedoče i drugi slični dokumenti poznati već otprije u literaturi.

Poslije takvog rješavanja stvari, Filipović je 16. maja 1905. bio primoran obratiti se kancelariji Petrogradskog univerziteta s molbom da mu izda potvrdu koju će predati petrogradskom okružnom školskom načelniku da ga taj oslobodi plaćanja 20 rubalja za diplomu koju je dobio kao nagradu za

odličan uspjeh u matematici, te je trebao za nju platiti fizičko-matematičkoj komisiji (f. 140, op. 3, d. 37115). Iz dokumenata se ne vidi da li je novac dobio.⁷

Kako se iz ovog vidi, Filipović je poslije završetka univerziteta ostao u Petrogradu i nije se vratio u zemlju. Razlozi su svakako bili politički; o tome svjedoči njegovo hapšenje u jesen 1905. odnosno njegove političke veze o kojima će kasnije biti riječ.

Za Filipovićeve biografije važan je, kako je već rečeno, i Centralni državni historijski arhiv u Lenjingradu. U njemu se čuvaju dokumenti viših državnih organa carske Rusije do 1917. Tu je sačuvano i nekoliko dokumenata o Filipovićevoj djelatnosti u toku 1908.—1912. u Petrogradu, koje su godine značajne za njegov pedagoški i znanstveni rad.⁸

Za nas je važan fond ovog arhiva s naslovom »Ministarstvo narodne prosvjete«. U njemu su razni odjeli u kojima je nađeno nekoliko Filipovićevih dokumenata.

Prvi dokument od 4. aprila 1908. govori o tome da je Uprava Petrogradskog školskog okruga u Ministarstvu narodne prosvjete javila načelnici privatne ženske gimnazije J. Ivanovoj da se dopuštaju predavanja na njezinoj gimnaziji nastavnika za koje je molila. Među predavačima je i nastavnik matematike Filip Filipović (f. 143, op. 1).

Drugi dokument je Filipovićeve molba od 17. septembra 1908. upravi »Ženske gimnazije J. P. Peskovske«, koja je imala sva prava državne gimnazije, a nalazila se na Vasiljevskom otoku, Srednji pereulok br. 28. Filipović je na toj gimnaziji predavao u srednjim razredima matematiku, ali je u molbi tražio da ga se od tog posla oslobodi (f. 139, opis 1, djelo 11404). Razloge za to nije naveo.

Iz nekoliko drugih dokumenata, pisanih 1909, 1910. i 1911. vidi se da je Filipović bio nastavnik u 8-ljetnoj gimnaziji »Preobraženskaja novaja škola«. Tu je predavao 1909. i 1910. u VII r. matematiku, a 1911. u VIII razredu. U tim dokumentima navedeni su neki podaci o njegovu nastavničkom djelovanju: izostanci zbog bolesti i praznika, te ocjene učenica i karakteristika razreda u kojem je predavao (f. 143, opis 1, djelo 55).

Međutim, sačuvao se još jedan važan dokument o Filipovićevoj dopunskoj pedagoškoj djelatnosti. Naime, direktor Petrogradskog Učiteljskog instituta A. Konstantinovski obraća se u novembru 1910. upravitelju Petrogradskog školskog okruga s molbom da se dopusti zamjena od 6. septembra do 6. novembra i. g. bolesnom redovnom nastavniku Rojtmanu, predavaču matematičke realne škole Vaclavu Mročeku i »predavaču matematike Demidovske ženske gimnazije u osmorazrednoj ženskoj gimnaziji Ivanove — Filipu Filipoviću...«. I dalje direktor im daje karakteristiku: »...Oba su predavača završila fizičko-matematički fakultet Petrogradskog univerziteta i predavači su već šest godina. Gospoda Mroček i Filipović izdali su Metodiku predavanja matematike

⁷ Demidova, n. d., 6, tvrdi da je novac primio.

⁸ O Filipovićevoj pedagoškom i znanstvenom radu u Petrogradu vidi nedavno objavljen zanimljiv rad M. M. Sumarokove, Pedagožeskaja i naučnaja dejatel'nost F. Filipoviča v Rossii, Sovetskoe slavjanovedenie 3, 1982, 23—34.

pod naslovom: 'Pedagogika matematike'... Za svoj rad u Učiteljskom institutu od 20 sati nedjeljno, dobit će 100 rubalja iz specijalnih sredstava. Oba predavača podnijela su u tom smislu molbe.«

U fondu Ministarstva narodne prosvjete pronađena su i dva pisma važna za poznavanje Filipovićeve rada u to doba.⁹ Pisana su iz Beograda u toku 1912. na ruskom jeziku. Prvo je Filipović pisao 18. augusta 1912. Petru Ivanoviču Vetrickomu, direktoru departmana 4. školskog okruga. Ono glasi:

»Prije mog odlaska, u martu ove godine, bio sam počašćen da razgovaram s Vama. Tom prilikom sam vam rekao da ću po svojoj prilici ostati na radu u Beogradu. To se i obistinilo. Ja ću u ovdašnjem beogradskom univerzitetu rukovoditi matematičkim seminarom u svojstvu redovnog docenta.¹⁰ Zbog toga se žurim da vam javim da od početka ove školske godine neću više voditi nastavu u ustanovi koja vam je potčinjena.

Rastajući se od Demidovske škole smatram za prijatnu dužnost da vam zahvalim za vaš humani odnos i delikatno obraćanje učenicima. Vi ste na svakom koraku, u svakom poslu provodili ovu Vašu pedagošku maniru, što je ne samo kod mene, nego i kod svih suradnika pobuđivalo poštovanje i ljubav.« Zatim mu se obraća s molbom: »Ostavljajući zauvijek žensku Demidovsku gimnaziju, htio bih vam se obratiti s dvjema molbama. Bio sam predavač matematike u Demidovskoj pedagoškoj ustanovi od 20. augusta 1904. godine, te vas zbog toga molim da mi izdate službenu potvrdu da sam bio predavač matematike u gimnaziji s pravom državnih srednjih škola od 1904. godine.

Osim toga, još jedna molba. Služio sam u Demidovskoj ustanovi 8 godina i po gimnazijskom ustavu imam prilikom odlaska iz službe pravo na isplatu otpremnine. Ali, s obzirom na moj krajnje teški položaj, molim vas, možete li kao direktor Departmana pedagoških ustanova izdati nalog da mi se da naknada za prijevoz mojih stvari i drugo.

Bit ću vam vrlo zahvalan, ako mi po mogućnosti učinite ovu uslugu i time olakšate ovu tešku krizu, tj. preseljenje iz Petrograda u Beograd...« (f. 358, op. 1, d. 1392).

U drugom pismu od 25. augusta 1912. koje je pisao na papiru s oznakom: »Radnička komora Srbije«, Filipović se obraća svom kolegi, školskom inspektor: »... Napuštajući Demidovsku gimnaziju smatram svojim dugom da vam to kao inspektor javim. Iako se nisam s Vama složio u nekim pitanjima metodike matematike, ipak sam Vas u toku svega svog rada smatrao humanim inspektorom i čovjekom koji je shvaćao teški položaj ruskog pedagoga. Sada mi, Maksimilijane Antunoviću, dozvolite da vas zamolim da vi sa svoje strane poradite kako bi moje nastavne satove dobila Zinaida Vasiljevna Maslenko, koja se smatra vrlo dobrim pedagogom matematičarkom, i u svemu će biti korisna Demidovskoj ženskoj gimnaziji...« (potcrtano u originalu).

Prema bilješkama sa strane pisma, Filipoviću je poslana zatražena potvrda i 420 rubalja za troškove preseljenja.

⁹ Ova pisma spominje Demidova, n. d., 6.

¹⁰ Iz konteksta pisma nije jasno da li mu je ponuđeno mjesto u beogradskom univerzitetu i tko mu ga je ponudio. Usp. Vujošević, Novi podaci, 368.

II

U Moskvi ima nekoliko arhiva gdje je okupljen dobar dio građe važne za biografiju i objašnjenje životnog puta, djelatnosti i nazora Filipa Filipovića za vrijeme njegova prvog boravka u Rusiji.

Tu treba spomenuti prije svega Arhiv vanjske politike Rusije (Arhiv vnešnjeje politiki Rossii — AVPR). U tom su arhivu dva fonda u kojima se susreću dokumenti o Filipoviću: »Slavenski stol« i »Azijski departman«. U njima se nalaze dokumenti koji se odnose na studentski period Filipovićevega života.

Osobitu važnost imaju podaci o njegovoj djelatnosti u Ruskoj Socijal-demokratskoj radničkoj partiji (RSDRP). Riječ je o nekoliko policijskih izvještaja iz vremena prve buržoasko-demokratske revolucije u Rusiji 1905. i 1908. Prvi takav materijal nađen je u Centralnom državnom arhivu Oktobarske revolucije (Centralnjnyj gosudarstvennyj arhiv Oktjabrskoj revoljucii — CGAOR), u fondu Departman policije — VII odjeljenje za 1905. godinu i u fondu Ministarstvo pravde. Prema njemu je Filipović uhapšen u vezi s političkim prijestupom u grupi Borisa Zaseckog u Petrogradu. Slijede podaci.

Zanimanje: predavač matematike u ženskoj trgovačkoj školi »Doma Anatolija Demidova«. Neoženjen.

Mjesto stanovanja roditelja ili rođaka: Beograd. Do 1899. godine živio u Srbiji.

Razlog zbog kojeg je pod istragom: prema prijavi načelnika Petrogradskog odjeljenja sigurnosti od 26. septembra 1905. godine držao je skladište ilegalne literature za Vasiljevskoostrovski radnički rajon.

Premetačina izvršena u Petrogradu.

Istraga započela 14. oktobra 1905.

Premetačina 14. oktobra 1905.

Nađeno kod njega.

- 1) 1086 primjeraka proklamacija pod naslovom: »Što nam je potrebno«
- 2) 2237 primjeraka proklamacija pod naslovom: »Mir«
- 3) 2 brošure.

Nalazi se u zatvorskoj samici.

Oslobođen je iz zatvora prema »višoj naredbi«, tj. carskom manifestu od 21. oktobra, kad je istraga obustavljena.

Djelo je završeno 25. XI 1905. godine (f. DB, VII d-vo, 1905. g., d. 5568, ž. 28).

Ovaj »policijski predmet« dopunjuje predmet socijaldemokrata Borisa Zaseckog koji je uhapšen 26. IX. Zasecki je do 1. IX, kako stoji u istrazi, bio rukovodilac menjševičke grupe. Ova grupa, ili točnije organizacija, »imala je odlično organiziranu tehniku s dovoljnim brojem centralnih i rajonskih skladišta i ilegalnih stanova«. Zatim se navode imena članova kružoka propagandista i agitatora, koji su nastupili na masovnim radničkim mitinzima. Zasecki je zajedno s A. N. Karšunom, K. M. Jermolajevim i A. S. Durnovim bio član Gradskog komiteta partije.

U drugom arhivskom fondu, u odjelu Departmana policije »Osobij odjel« (1905, d. 5, č. e. 1, A. t. 2), nađen je spisak 41 lica koja su pripadala petrogradskoj grupi Centralnog komiteta Ruske socijal-demokratske radničke partije (menjševika). Pod br. 9 navodi se među njima »Filipović Filip Filipov, srpski podanik, Petrograd«.

Prema tome spisku, netočna je tvrdnja u literaturi da je Filipović bio uhapšen s »grupom oko 30 radnika«.¹¹ Kako se iz spiska vidi, u grupi nije uopće bilo radnika, ali iznenađuje velik broj seljaka (10). Vidi se također da je najveća količina materijala bila zaplijenjena kod Filipa Filipovića, i to »preko 3000 primjeraka raznih revolucionarnih izdanja, na osnovi čega se može zaključiti da je kod njega moglo biti centralno skladište Petrogradske organizacije RSDRP«.¹² Osim toga, ovaj Filipovićeve spisak je potpuniji od prije navedenog izvještaja načelnika Petrogradske gubernijske žandarske uprave.

Postoji još jedan kasniji policijski dokument od 14. decembra 1906. (f. DP, VI D-vo, 1906, d. 26, č. 1). Iz njega doznajemo da je petrogradski okružni školski nadzornik 20. oktobra iste godine postavio policiji pitanje o političkoj pouzdanosti »srpskog podanika Filipa Vasiljevića Filipovića [...] zbog dozvole obavljanja pedagoške službe« (e. 215). I ovdje se govori o likvidaciji *manjinske grupe RSDRP* (potcrtao autor) 13/14 septembra 1905. godine u Petrogradu. Naprijed je rečeno da je Zasecki bio rukovodilac »manjinske grupe« RSDRP kojoj je pripadao i Filipović. Prema ovoj policijskoj verziji, Zasecki kao vođa grupe a isto tako i Filipović pripadali su menjševičkoj grupi RSDRP. To bi odgovaralo istini, ako se uzme u obzir činjenica da je u Petrogradu bila najjača menjševička organizacija koja je, kako piše u »Historiji komunističke partije Sovjetskog Saveza«, uspjela u to vrijeme ovladati petrogradskim sovjatom radničkih i seljačkih deputata.¹³

Tu je potrebno podsjetiti da se Ruska socijal-demokratska radnička partija na svom Drugom kongresu 1903. rascijepila na dvije grupe: »boljševičku« na čelu s Lenjinom i »menjševičku« na čelu s Martovim. Do sada je bilo sporno pitanje kojoj je grupi Filipović pripadao, s obzirom na njegovu vlastitu uopćenu tvrdnju da je pripadao »boljševičkoj« grupi. Međutim, sada je nesumnjivo utvrđeno da je 1905. uhapšen kao menjševik.

Još je jedan dokument karakterističan za to prvo razdoblje Filipovićeve života u Rusiji. To je njegova biografija koju je za Izvršni komitet komunističke internacionale (IKKI) napisao prvi jugoslavenski predstavnik u IK Kominterne Ilija Milkić. Ta se biografija nalazi u Centralnom partijskom arhivu Instituta marksizma i lenjinizma pri CKSKP Sovjetskog Saveza u

¹¹ Vujošević, isto, 365—366.

¹² Prema podacima iz fonda Ministarstva pravde koje navodi M. Sumarokova, navodno je za vrijeme premetačine kod Filipovića u noći od 13. na 14. septembra pronađena tajna tipografija, 8 punih kompleta, među kojima komplet novina »Glas socijaldemokrata« i proklamacija »Mir«, te dva puda tipografskih slova, boje i papir (CGAOR, f. My 1905, 124, op. 43, d. 214, 1, 1; Sumarokova, Novije dannyje, 57).

¹³ Istorija Svesavezne komunističke partije boljševika, Beograd 1947, 91.

Moskvi. Naziv fonda je: »Agitacija i propaganda. Pododjel nacionalnih manjina«. Na spomenutoj biografiji nema datuma kada je napisana, ali, sudeći po drugim materijalima iz ovog dosjea i signaturi, te po sadržaju, datum joj neće biti kasniji od 1921. godine. Milkić ju je, po svojoj prilici, pisao na osnovi podataka koje je dobio od samog Filipovića. U biografiji je opisana uglavnom samo Filipovićeve revolucionarna djelatnost. Iz biografije doznajemo da je Filipović »morao emigrirati iz zemlje poslije atentata na kralja Obrenovića, jer je bio sekretar Studentskog socijalističkog kluba na Univerzitetu i kao takav je trebao biti uhapšen«.

Dalje iz biografije slijedi da se u Petrogradu kao student univerziteta »vrlo brzo povezao s ruskom socijaldemokratskom organizacijom« (f. 17, OP 1, 1921, d. 516).

Poznato mi je da je u jednoj kasnijoj biografiji sam Filipović pisao: »Preko svojih zemljaka studenta matematike Dušana Todorovića i Miloje K. Sretenovića povezao sam se sa socijal-demokratskom partijom, po liniji tehnike, te sam kao kurir prenosio i širio ilegalnu literaturu.«¹⁴ Dalje čitamo u Milkovićevoj biografiji: »Poslije kongresa ujedinjenja, kada je nastao rascjep između menjševika i boljševika, on je prešao boljševicima.« Milkić ne precizira datum, ali znamo da je do rascjepa došlo na drugom kongresu SRDRP u Bruxellesu 17. (30) jula 1903.

Milkić nastavlja: »Godine 1905. radio je kod Petrogradskog boljševičkog komiteta i kao takav je u septembru uhapšen. Nalazio se u zatvoru 'Kresti' i amnestiran je 1905.«

Dalje Milkić daje podatke o Filipovićeveu pedagoškom radu u Petrogradu. U vezi s time kaže:

»Predavao je matematiku u Narodnom univerzitetu, u radničkim klubovima i tzv. 'Novim školama'. Suradivao je također u Petrogradskim pedagoškim časopisima.« Dalje se spominje knjiga o metodici matematike koju je Filipović napisao, ali se ne spominje suautor Mroček. Kaže da je 1911. bio izabran za prvog sekretara Radničke komore, jer je među srpskim radnicima bio poznat po svojim člancima u »Radničkim novinama« i časopisu »Borba«. Zatim je bio izabran za člana redakcionog kolegija teoretskog časopisa »Borba«. Za vrijeme Balkanskog rata suradivao je u listu petrogradskih boljševika »Pravda«. Na početku prvoga svjetskog rata radio je u redakciji »Radničkih novina«, zajedno s Dušanom Popovićem, a kad je list bio zbog svoje revolucionarnosti zabranjen, produžio je suradnju u novom listu »Budućnost«, koji je također uređivan u socijaldemokratskom duhu. Filipović tada živi u Beogradu i pod stalnim je nadzorom policije. Na kraju je ipak uhapšen »kao sumnjivo lice bez zanimanja« i poslan u logor za internirce u Aschachu (Austrija). Godine 1917. Filipović prelazi u Beč, gdje je pod policijskom paskom. Ovdje se povezuje s ruskim boljševicima i lijevim krilom austrijske socijaldemokratske partije. Godine 1918, za vrijeme proglašenja buržoaske republike, uhapšen je zajedno s Friedländerom, Steinhardom i Sinicom, ali je uskoro prebačen u Jugoslaviju. Ondje je izabran na prvom kongresu ujedinjenja za

¹⁴ Vujošević. Novi podaci, 357.

sekretara Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), ali je uskoro zatim uhapšen i protjeran u Albaniju kao običan vojnik. Milkić spominje i hapšenje 1919. »zbog državne izdaje«, jer je Filipović »primao novac Mađarske sovjetske vlasti i bio povezan s inozemnim neprijateljem«. Naime, radilo se o hapšenju Filipovića u vezi s tzv. Diamansteinovom aferom. Zatim, Milkić spominje Filipovićeve osnovne radove, kao i predratni prijevod djela G. Plehanova: »Iz uspomena o revolucionarnom pokretu« i poslijeratni prijevod Lenjinova rada: »Država i revolucija«.

Milkić završava biografiju Filipovića s njegovim odlaskom u Beč u svojstvu delegata CK KPJ na Balkansku pretkonferenciju. Tu se Filipović razbolio i morao vratiti natrag u zemlju (CPAIML, f. 17, op. 1, 1921, d. 516).

Ova biografija Filipa Filipovića nije do sada objavljena.

U spomenutom fondu CPA IML sačuvani su također vrlo iscrpni izvještaji koje je od 1920. Filipović slao, ili sam ili zajedno sa Simom Markovićem, u ime KPJ na uvid Izvršnom komitetu Kominterne.

Ovdje se čuvaju također i Filipovićeve pisma iz Beča u Moskvu Lenjinu o stvaranju boljševičke organizacije, koja je objavila R. A. Jermolajeva.

Drugi boravak F. Filipovića u Rusiji, odnosno SSSR-u, datira od 1924. i produžava se uz prekid sve do 1938. kada je tragično nestao u staljinskim čistkama. To je vrijeme Filipovićeve rada u predstavništvu KPJ u Kominterni, Balkanskom sekretarijatu, Izvršnom komitetu Kominterne, raznim partijskim komisijama (u komisiji za čistku), te svojstvu predavača Komunističkog univerziteta nacionalnih manjina Zapada i Međunarodne lenjinske škole. Posljednjih godina radio je kao naučni suradnik u Međunarodnom agrarnom institutu i publicirao mnoge radove iz oblasti historije balkanskog i jugoslavenskog radničkog pokreta.

Građa za ovaj period Filipovićeve djelatnosti kao i njegov dosje nalaze se u Centralnom partijskom arhivu Instituta marksizma-lenjinizma pri CK KPSS (CPA IML) u fondu »Kominterni«, dok se partijski dosje Filipa Filipovića nalazi u Arhivu CK KPSS (Odjel: jednog partijskog biljet). Zapravo, postoje tri Filipovićeve dosjea: jedan je u fondu društva starih boljševika (objavila ga je U. Vujošević), drugi se nalazi u fondu Kominterne a treći u Arhivi CK KPSS.

Od ovdje spomenute građe objavljeno je do sada vrlo malo. Jedan dio je u svoje vrijeme dobiven iz Moskve i nalazi se u kopijama u Arhivi CK SKJ u Beogradu. O toj građi, u kojoj je tek jedan dio Filipovićeve materijala, dao je zanimljiv prikaz Đorđe Momčilović.¹⁵ Međutim, najveći dio jugoslavenske građe u CPA IML i drugim sovjetskim arhivima o KPJ, pa prema tome i o Filipu Filipoviću, još uvijek je nedostupan za naučnu obradu. Isto je i sa građom koja se nalazi u arhivima Vojnog kolegija Vrhovnog suda SSSR-a i Komiteta državne sigurnosti SSSR-a u Moskvi, gdje se nalaze Filipovićeve istražni materijali, dakle podaci za njegovu biografiju.

¹⁵ Đorđe Momčilović, Zbirka dokumenata »Jugoslaveni u SSSR-u« (istorijska beleška), Zbornik za istoriju 1, Novi Sad 1970.

Vlastiti bogati arhiv Filipovićeve, koji je uspjela sačuvati njegova supruga Olga Nikolajeva u najtežim vremenima, tragično je završio u Moskvi tek nedavno. O tome je već bilo riječi u našoj štampi.¹⁶

Mnogo zanimljivih izvornih detalja o Filipovićevoj djelatnosti, osobito za vrijeme njegove dugogodišnje emigracije, nalazimo u nedavno objavljenim sa-branim djelima Josipa Broza Tita.

Tek tada kada ćemo moći dobiti na uvid svu spomenutu građu sovjetskih arhiva i uz to imati sve ono što je Filipović napisao i objavio, moći ćemo dobiti potpunu, zaokruženu biografiju toga velikana jugoslavenskoga radnič-kog pokreta.

РЕЗЮМЕ

ИСТОЧНИКИ ДЯ БИОГРАФИИ ФИЛИПА ФИЛИПОВИЧА В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ

Настоящая работа имеет цель познакомить читателя с документальными материалами советских архивов, свидетельствующих о революционной деятельности в России Филипа Филиповича, одного из основателей Коммунистической партии Югославии.

---

¹⁶ Ivan Očak, Jugoslavenski Oktobarci. Likovi i sudbine. Zagreb 1979, 111—118.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Casopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1984.